

ПРОБЛЕМИ ВИНИКНЕННЯ І ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬСТВА В КОНЦЕПЦІЇ З. ФРОЙДА

Л.В. Сторіжко

*кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Національного технічного університету України
“Київський політехнічний інститут”*

Стаття присвячена аналізу результатів емпіричного дослідження адаптації військовослужбовців миротворчого контингенту до дій в особливих умовах. Виділено й описано психологічні чинники ефективності військово-професійної діяльності в умовах миротворчої місії.

Ключові слова:

Однією з центральних проблем, якій приділив велику увагу З. Фройд була проблема аналізу людської поведінки, яка стала для нього одним з найважливіших аспектів осмислення динаміки психічної діяльності та “логіки” несвідомих конфліктів, які драматично розігруються у глибинах особистості.

Аналізу цієї теорії Фройда, а також тих теоретичних засад, що він висловив, що до аналізу історичного процесу з точки зору психоаналізу, присвячено багато праць сучасних філософів і психологів: Ф.В. Басіна, І.Р. Бойко, В.М. Лейбіна, А.К. Леонт'єва.

На відміну від теоретиків, які причину людської поведінки намагалися знайти у зовнішньому середовищі, фундатор психоаналізу звернувся до внутрішніх стимулів, під впливом яких, на його думку, починають діяти всі психічні процеси, які зумовлюють мотиваційну структуру поведінки людини. Усвідомлюючи, що внутрішні рушійні сили, приховані від суб'єкта пізнання, неможливо виявити за допомогою умоглядного розчленування психічних процесів на складові, Фройд намагався знайти деякі теоретичні засади, що відповідають тому емпіричному матеріалу, з яким доводиться мати справу при дослідженні мотивів поведінки людини. Найприйнятнішим у цьому розумінні Фройд уявлялося поняття несвідомого потягу, яке він як умовне припущення й зробив засадовим для мотивації поведінки людини. Поняття несвідомого потягу стало в його теорії тим реально значущим концептом, за допомогою якого пояснювалась еволюція всього живого – від примітивного організму до високорозвиненої психічної організації людини.

Фройд далеко не першим підійшов до розгляду потягу як головної рушійної сили поведінки. Найближчою до фройдівського підходу була позиція Спінози. Згідно з його поглядами, потяг є ніщо інше, як сама сутність людини [2, 464]: природа людини є такою, що саме завдяки потягу відбувається збереження її як виду. Звичайно, це не дає підстав вважати, що

Фройд саме від Спінози сприйняв ідеї про важливу роль потягу в поведінковій діяльності людини. Таких висновків він дійшов перш за все на ґрунті дослідження симптомів неврас-тєнії.

При всьому цьому проблему потягу, яка була об'єктом роздумів багатьох мислителів минулого, Фройд не лише поставив у центр своїх психоаналітичних концепцій. Висунувши гіпотезу про несвідомі потяги як підстави мотиваційної поведінки людини, Фройд поставив за мету виявити так звані “первинні потяги”, які складають ядро несвідомого.

Як основу “первинних потягів”, рушійну силу несвідомого Фройд спочатку прийняв сексуальні потяги, які, як він помилково гадав, є не лише причиною виникнення невротичної хвороби, але й сильним стимулом психічно нормальної людини та культурних досягнень суспільства.

Вчення про сексуальну етимологію неврозів переросло потім у Фройда у більш загальну теорію, згідно з якою сексуальні потяги беруть безпосередню участь у створенні вищих культурних, етичних, естетичних та соціальних цінностей людського духу.

Фройдівська інтерпретація сексуальних потягів була тісно пов'язана з міфологічною проблематикою. До речі, й до Фройда до подібної аналогії не раз зверталися мислителі в різні часи. Про це ж, по суті, казав Платон, стверджуючи, що у людини існує “нерозумний” звіроподібний початок.

Про царя Едіпа згадував і Гегель у “Феноменології духу”. Для Гегеля ця аналогія була не більш ніж образним порівнянням, яке давало змогу уявити всю складність усвідомлення людиною мотивації її вчинків. Але для Фройда вона перетворилася на теоретичний постулат, за допомогою якого він намагається пояснити походження релігії, моральності, мистецтва, соціальних інституцій. Це не могло не викликати негативної реакції у багатьох вчених, які критично сприймали всілякі спроби висунання

фантастичних та міфологічних конструкцій як критерію істинності наукового знання.

Спочатку як “первинні” Фройд розглядав лише сексуальні потяги. Потім він починає розрізняти дві групи “первинних потягів”: сексуальний потяг та потяг “Я” (або самозбереження). Ще пізніше, мірою того, як фройдівське розуміння сексуальних потягів отримало ширше тлумачення, близьке до платонівського розуміння Еросу, що включало до себе вже всю сферу людської любові (любов батьків, дружбу, загальнолюдську любов тощо), більш широкий зміст Фройд починає вкладати й до поняття “первинні потяги”. Врешті-решт він висуває гіпотезу, що діяльність людини зумовлена наявністю як біологічних, так і соціальних потягів, де домінуючу роль відіграють “інстинкт життя” (Ерос) та “інстинкт смерті” (Танатос).

Припущення існування у людини такого інстинкту, який він назвав “потягом до смерті”, Фройд виводить з еволюції всього живого, що, досягнувши органічного буття, внаслідок внутрішніх причин з часом помирає та повертається до неорганічного стану. Як стверджує Фройд, “метою будь-якого життя є смерть” [4, 76].

Фройдівське передбачення існування “потягу до смерті” відносилось до тих його гіпотетичних припущень, на яких ґрунтувалося психоаналітичне вчення, що остаточно склалося у 1920-ті роки. Але саме воно є однією з найбільш похмурих і непереконливих гіпотез у творчій спадщині фундатора психоаналізу, в якому, незважаючи на його задум створити строгу наукову теорію, не лише не проведено послідовно принципи наукової об’єктивності, але виразно можна побачити елементи суб’єктивної упередженості. Що ж стосується постулату про “інстинкт смерті”, то він викликав, мабуть, найбільш різку критику.

Корективи, які Фройд вносив до поняття природи “первинних потягів”, незадоволеність первинними своїми гіпотезами про сексуальні інстинкти як рушійну силу людської поведінки, пояснювалися все ж таки не тим, що психоаналіз ще за життя Фройда зазнав різкої критики за “пансексуалізм”, скільки тим, що при дослідженні неврозів Фройд був змушений вийти за межі суто “природного” тлумачення психічних процесів. У пізніших працях він звертається до спеціальних та культурних аспектів життя людини у суспільстві та порушує питання про соціальну зумовленість неврозів.

Досліджуючи розвиток окремого людського індивіда та цивілізації загалом як боротьбу між Еросом та Танатосом, Фройд неодноразово підкреслював, що таке розуміння є не більш ніж гіпотеза, висунута для того, щоб пояснити загадку життя. І як будь-яка гіпотеза вона, таким чином, може бути спростована новими відкриттями науки. Здавалося б, що

таке визнання Фройда свідчить про те, що він готовий відмовитися від тих теоретичних допущень, які спростовуються даними науки. Проте насправді він вчинити так не міг. Всі корективи мали частковий характер, замикаючися на різноманітному розумінні природи “негативних потягів”. З усіма виправленнями несвідомий потяг залишався для Фройда тим наріжним каменем, який перебував у фундаменті психоаналізу.

Але саме цей постулат і є не лише не доведеним, але й по суті помилковим. І справа, звичайно, не в тому, що несвідомі потяги як такі не існують або не справляють ніякого впливу на людину. Їхнє існування та значення для діяльності людини є незаперечним. Згідно з матеріалістичним розумінням, визначальним моментом в історії є, як указував Енгельс, виробництво та відтворення безпосереднього життя, тобто “відтворення самої людини, продовження роду” [1, 26]. Проте несвідомі потяги, які беруть участь у цьому процесі, складають лише один його бік, причому далеко не домінуючий. Тому глибоко помилково переоцінювати їхнє значення у житті окремої людини і тим паче в історичному розвитку людства, як це має місце у психоаналітичному вченні Фройда.

Згідно із задумом Фройда, розкриття природи несвідомих потягів повинно було сприяти розумінню динаміки та способу функціонування всіх психічних процесів. Відповідно до його припущення, людська психіка функціонує згідно із своїми власними законами: її діяльність автоматично регулює “принцип задоволення”, який спрямовує несвідомий потяг у річище отримання максимального задоволення. Значимо, що фройдівський “принцип задоволення” є ще однією теоретичною побудовою, яка ставить психоаналіз у безпосередній зв’язок з філософією.

Можна припустити, що, висунувши “принцип задоволення”, Фройд цілком приєднався до тієї філософської традиції, у річищі якої склалося ідеалістичне розуміння людини. Проте ідеалізм минулого ґрунтувався на раціоналістичних установах, дія ж висунутого Фройдом “принципу задоволення” відбувається на рівні несвідомих потягів людини.

Функціонування людської психіки згідно з принципом задоволення полягає в тому, що, по-перше, задоволення відбувається лише у рамках самої психіки, без виходу за її межі, по-друге, його супроводжують непередбачені страждання.

З уведенням нового принципу психічної діяльності Фройд немовби визнав психологічне значення зовнішнього світу, включивши його до складу своїх психоаналітичних концепцій. Тим самим відкривається простір для дослідження як внутрішньопсихічних процесів, так і зовнішніх культурних та соціальних структур,

які накладали відбиток на функціональну діяльність людини.

Фройдівський “принцип реальності” передбачає, що для людини є важливим не те, що приємне та надає задоволення, а те, що дійсне, реальне, навіть якщо воно й неприємне. Подібно до того, як людина, що прагне до задоволення, керується бажанням отримати задоволення та уникнути незадоволення, так і людина, що керується “принципом реальності”, орієнтується на пошук користі та шляхів, які убезпечать її від шкоди.

Виходячи із співвідношення між “принципом реальності” та “принципом задоволення”, Фройд відповідним чином тлумачить виникнення конфліктних ситуацій між свідомим та несвідомим: психічний апарат не завжди у змозі погодити діяльність “Воно”, яке керує “принципом задоволення”, з діяльністю “Я”, що підпорядковане “принципу реальності”, оскільки “принцип задоволення” є головуючим у сфері несвідомих потягів, він часто бере гору над “принципом реальності”, що, у свою чергу, неминуче веде до внутрішніх психічних конфліктів.

Констатуючи існування протиріч у психіці особистості, безперервну боротьбу в ній між свідомими та несвідомими силами, Фройд у певному розумінні поділяє погляди тих мислителів, які задовго до нього висловили подібні думки. Фройд настільки загострив проблему, що протиріччя між свідомими та несвідомими потягами індивіда перетворилися у нього на трагедію, яка спокон віку розгортається в душі кожної людини, визначає долю як окремої особистості, так і всього людства загалом. Таким є об’єктивний підсумок, до якого призвели Фройда його психоаналітичні конструкції, підсумок, який багато в чому суперечить його оптимістичним початковим задумам.

Для психоаналітика Фрейда, як і для всіх його сучасних послідовників, усі “сутнісні сили” людини – у ній самій. Він досить далекий від марксівського “людина – це світ людини... суспільство” [1, 414]. Внутрішній світ особистості для Фрейда є внутрішнім у буквальному розумінні цього слова, і все, що можна сказати про людину, з його точки зору, визначене виключно процесами, що відбуваються всередині людини. “Дійсне духовне багатство індивіда цілком залежить від багатства його дійсних відносин” [1, 36]. Згідно з Фрейдом, навпаки, все, що відбувається в суспільстві, є наслідком вираження суто психічних сил, які керують особистістю.

Відомо, що головними несвідомими потягами особистості Фройд вважав статевий потяг – лібідо – та потяг до смерті, до руйнування, агресії. Згідно з Фрейдом, вони є підґрунтям усіх суспільних зв’язків. “Будівництво суспільства продовжується й до сьогодні з тією обов’язковою умовою, що кожний член, який

вступив до суспільства, відмовляється від задоволення своїх особистих потягів на користь усього суспільства, приносить їх у жертву” [3, 29]. Але людина, згідно з Фрейдом, не цілком відмовляється від своїх потягів, “вступаючи у суспільство”. Наприклад, не використана у прямому напрямку енергія лібідо не зникає – вона і тут є важливим будівельним матеріалом. “Головний мотив людського суспільства в остаточному підсумку виявляється економічним: оскільки у нього не вистачає достатньо життєвих засобів для того, щоб утримувати своїх членів без допомоги їхньої праці, то воно повинне обмежити кількість своїх членів, а їхню енергію відвести від сексуальних хвилювань у бік праці” [3, 101]. Отже, згідно Фрейда, до об’єднання у суспільство люди мали величезні запаси лібідонозної енергії. Сам факт їхнього об’єднання у суспільство забезпечує всіх індивідів необхідними засобами, засобів цих не досить, тому суспільству доводиться спрямовувати частину сексуальної енергії людей на трудову діяльність. Так розумне, але повністю “абстрактне” суспільство у Фрейда створило для себе корисну підмогу – працю. “Суспільство” Фрейда, аналогічне до його абстрактного індивіда, утворюється та існує не на підставі дії об’єктивних законів виробництва, а на підставі “суто психічних” законів, “відкритих” Фрейдом за допомогою психоаналітичного тлумачення індивідуальних переживань невротиків. Фройд розглядає людину як абстрактного “робінзона”, тому й про суспільство він говорить так само абстрактно. Фройд не намагається аналізувати суспільні явища, його більше привертають міфи, сказання, легенди. На них він спирається для підтвердження своїх психоаналітичних висновків.

Капіталістичне суспільство, в якому живе Фройд, не привертає його уваги. Він обрав предметом свого дослідження те далеке дитинство людства, про яке ми мало що можемо сказати. Знаючи про закон Мюллера-Геккеля і враховуючи припущення деяких вчених, що не лише ембріон, але й психіка кожної людини у своєму індивідуальному розвитку повторює головні етапи історичного розвитку суспільства, Фройд вирішив зіставити дитячу психіку з психікою первісних людей. Але він не врахував того, що діти, народжені в різні епохи, розвиваються по-різному. Сучасні діти грають у такі ігри та знають такі слова, про які діти XIX сторіччя не мали жодного уявлення. Але Фройд звик оперувати аналогіями. Він сумлінно студіює численні етнографічні праці, констатуючи той факт, що жодна з них не може претендувати на більш-менш задовільне пояснення суспільних інституцій первісних народів. В книзі “Тотем та табу” Фрейд з точки зору психоаналізу розглядає історичний розвиток відносин в первісному суспільстві. Фройд заявляє: “Єдиний промінь світла у цю темряву

кидає психоаналітичний досвід” [3, 136]. Цей промінь світла – аналогія. Психологію первісного суспільства порівняно (без застереження) з психічним життям дитини. Понад те, увагу читача одразу ж привертає те, що “відношення дитини до тварини має багато схожого з відношенням примітивної людини до тварини” [3, 136].

Як і діти, первісні люди любили тварин, жили з ними у згоді. Але, як і первісні люди, діти іноді переходили від любові до страху перед тваринами: діти у такому випадку, здавалося б, без будь-яких розумних причин починають відчувати непереборний страх до певного виду тварин. Цей страх невротичного порядку – невроз “фобії тварин”. Фройд наводить приклад невротичного страху маленького Ганса та Арпада. Ганс боявся коня. В результаті “виявилось”, що страх перед конем – це, власне, страх перед батьком. Ганс ототожнював коня з батьком і внаслідок Едіпового комплексу у нього виник страх перед цією твариною. Те ж саме було й у Арпада стосовно півня. У первісних народів також існує непояснена, але строга заборона (табу) кровозмішувальних зв'язків та заборона вбивати тварину-тотем, тобто тварину, з якою люди певного племені себе ототожнювали. “Якщо схожість більша, ніж гра випадковості, що вводить в оману, то вона повинна дати нам можливість кинути світло на виникнення тотемізму у давні часи. Іншими словами, нам у цьому випадку вдається довести наймовірність того, що тотемічна система виникла з умов комплексу Едіпа, подібно фобії тварин “маленького Ганса” та курячого збочення “маленького Арпада”. І Фройд пов’язує комплекс Едіпа з виникненням тотемізму, сучасної релігії і суспільства.

З усіх існуючих за часів Фройда теорій виникнення людського суспільства він обирає одну, найбільш абстрактну, вільну та міфічну. Про класичну працю Енгельса “Походження сім’ї, приватної власності та держави” Фройд навіть не згадує, оскільки це марксизм, політика, економіка. Його більше приваблює припущення Аткінсона про існування орд, очолюваних старими та ревнивими самцями, що виганяли своїх синів з орди.

Отже, первісну орду очолює старий та ревнивий самець-батько. Синів, що підрастають, він, як правило, виганяє з орди. Сини вбивають голову орди і, щоб не виникло конкурентної боротьби між ними, вони укладають суспільний договір про відмову від співжиття з дружинами батька. Так з’являється (зрозуміло, у фантазії Фройда) заборона (табу) кровозмішення, що, за поглядом міфотворця, стала підвалиною сучасної сім’ї. З іншого боку, батька, що помер, наділяли низкою позитивних рис, оскільки ставлення синів до батька є амбівалентним: вони і люблять, і ненавидять його. Тому (як діти – маленькі Ганс та Арпад) вони ототожнювали батька з певною твариною та відмовилися від полювання на тварин цього виду. Тварина стала для них тотемом – образом та заміною батька, фантастичним батьком цього племені; у подальшому місце тварини зайняв Бог.

Загальне почуття вини перед убитим батьком об’єднує синів: чоловіки племені один раз на рік убивають тварину-тотем, а потім урочисто з’їдають її. Тотемістична трапеза символізує вбивство батька і виражає бажання синів ототожнити себе з убитим батьком. “Тотемічна трапеза... була повторенням цього злочинного діяння, від якого багато чого взяло свій початок: соціальні організації, моральні обмеження та релігія” [3, 151].

Це зауваження Фройда дуже важливе: і сімейні відносини, і вся соціальна організація виникає як прямий наслідок первісної трагедії Едіпа. Фройд переніс своє уявлення про індивідуальний “психічний механізм” Едіпового комплексу на суспільство. “Едіп” індивіда допомагає народитися “Едіпу” суспільства, а вже потім за допомогою суспільного “Едіпа” обгрунтовується існування цього “комплексу” у особистості. Всі суспільні явища фрейдизму намагається заключити у прокрустове ложе своїх суто психологічних конструкцій.

Крізь призму несвідомих потягів Фройд намагався розглянути як поведінку окремої людини, так і всю історію розвитку людства. Це було екстраполяцією часткових висновків на більш загальні закони історичного процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Маркс К.* До критики політичної економії. Передмова // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – Т. 13. – 546 с.
2. *Спиноза Б.* Етика. Избранные произведения: В 2 тт. – М.: Мысль, 1984. – Т. 2. – 543 с.
3. *Фрейд З.* Введение в психоанализ. – М.: Наука, 1989. – 455 с.
4. *Фрейд З.* Основные принципы психоанализа. – К.: Ваклер, 1998. – 283 с.